

BÜYÜK İSTANBUL TARİHİ

CİLT III

PROJE YÖNETİCİSİ

M. Âkif Aydın

EDİTÖR

Coşkun Yılmaz

YAYIN KURULU

M. Âkif Aydın

Coşkun Yılmaz

Feridun M. Emecen

Yunus Uğur

Tuncay Başoğlu

Mehmet İpşirli

Coşkun Çakır

KÜLTÜR A.Ş.

Genel Müdür

Nevzat Küçük

Proje Koordinatörü

Fatih Yavaş

İBB KÜLTÜR A.Ş.

Maltepe Mahallesi

Topkapı Kültür Parkı

Osmanlı Evleri

Topkapı Zeytinburnu

34010 İstanbul

T: +90 0212 467 07 00

iletisim@kultursanat.org

www.kultursanat.org

ISBN (Takım): 978-605-9132-16-9

ISBN: 978-605-9132-22-0

Seri No: Tarih Serisi - 1

Yayın No: 15321

BÖLÜM EDITÖRLERİ

Dünya Ölçeğinde İstanbul

Yunus Uğur

Topografya ve Yerleşim

Mehmet Karakuyu

Siyaset ve Yönetim

Feridun M. Emecen

Coşkun Yılmaz

Demografi

Yunus Koç

Toplum

Arif Bilgin

Din

Hür Mahmut Yücer

İktisat

Coşkun Çakır

Ulaşım ve Haberleşme

Ali Akyıldız

Edebiyat, Kültür ve Sanat

Hatice Aynur

Mimarî

H. İbrahim Düzenli

Eğitim, Bilim ve Teknoloji

Mehmet İpşirli

Salim Aydıöz

Söyleşi: Hafızalarda İstanbul

Beşir Ayvazoğlu

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

A. Haluk Dursun

Abdülhamit Kırmızı

Ahmet Emre Bilgili

Beşir Ayvazoğlu

Cemalettin Şahin

Çiçek Derman

Erhan Afyoncu

Fikret Sarıcaoğlu

Halil İnalçık

İlber Ortaylı

İskender Pala

İsmail E. Erünsal

Kemal Beydilli

Korkut Tuna

Mehmet Genç

Mustafa İsmet Uzun

Orhan Okay

Ömer Faruk Harman

Sadettin Ökten

Turhan Kaçar

Uğur Derman

Uğur Tanyeli

İLMİ REDAKSİYON

Feridun M. Emecen

Kemal Beydilli

Tuncay Başoğlu

Ömer Faruk Harman

Mustafa İsmet Uzun

Turhan Kaçar

Cemalettin Şahin

RESİM ALTİ METİNLERİ

Uğur Demir

Kemal Beydilli

SGN OKUMA
Mustafa Birol Ülker

GÖRSEL EDITÖR

Uğur Demir

GÖRSEL ARAŞTIRMA

M. Esat Coşkun

M. Erhan Demir

A. Fatih Yılmaz

Ahmet Önal

Kemalettin Kuzucu

Ramazan Demir

İrfan Dağdelen

Hasan Yapıcı

FOTOĞRAF

İsmail Küçük

Coşkun Aydın

A. Bilal Arslan

M. Esat Coşkun

Ersin Çetintaş

Ahmet Akman

Sercan Samancı

TSM- BOA- SMEY

İBB ATATÜRK

KÜTÜPHANESİ

İSAM

İMLA VE TASHİH KONTROL

Mustafa Demiray

TASHİH KOORDİNASYONU

Sabahattin Yenice

BİBLİYOGRAFYA KONTROL

Abdülkadir Şenel

TASHİH

Pelin Aslan

Aylin Samancı

Semih Atış

TASARIM

Bülent Erkmen

GRAFİK UYGULAMA

Barış Akkurt, BEK

Emre Çelik, BEK

Merve Çakıroğlu, MAS

Önder Sakıp Dünder, BEK

Sarp Sözdinler, BEK

BASKI VE RENK AYRIMI

Mas Matbaacılık A.Ş.

Hamidiye Mahallesi,

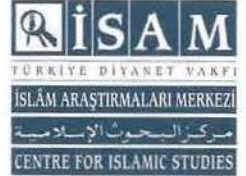
Soğuksu Caddesi, No: 3

Kağıthane - İstanbul

Tel: 0212 294 10 00

info@masmat.com.tr

Sertifika No: 12055

İcadiye Bağlarbaşı Caddesi
No: 40 Üsküdar 34662 İstanbul

T: +90 0216 474 08 50

isam@isam.org.tr

www.isam.org.tr

İSTANBUL
2015

CUMA SELAMLIĞI

MEHMET İPŞİRLİ*

Cuma selamlığı Osmanlı sultanlarının, İstanbul'da fetihden 1924'te Hilafet'in kaldırılmasına kadar geçen 480 sene müddetince binlerce defa her cuma düzenli olarak ifa ettikleri dinî, siyasi ve resmî özellikleri olan bir devlet ve saltanat şiarıdır. Osmanlı sultanının Cuma namazını eda için halka açık bir camiye belirli bir devlet merasimi içinde at üzerinde gidiş ve dönüşü yol boyunca yerli ve yabancı halkın yoğun ilgisini çekmekteydi.

Cuma selamlığını diğer saltanat merasimlerinden ayıran özelliği ise her hafta tekrarlanması, yerli yabancı, Müslim ve gayrimüslim herkes tarafından izleniyor olması ve yol boyunca çok sayıda şikâyet ve talep dilekçelerinin padişaha verilmesidir. İslam devletlerinde hükümdarlığın önemle riayet edilen iki alametini sikke ve hutbe teşkil etmiştir. Hükümdarlar Cuma namazlarını genellikle bulunduğu şehirdeki büyük ve tanınmış camilerden birinde halkla birlikte kılar ve Cuma hutbesi hükümdar adına okunurdu. Osmanlılarda padişahların Cuma namazına belirli bir merasim ile gidişi ve camiden dönüşü "Cuma selamlığı" veya "selamlık resmi" olarak adlandırılırdı.

XVI. yüzyıla kadar bu dinî-siyasi vazifenin nasıl ifa edildiği hakkında kaynaklarda yeterli bilgi yoktur. XVI-XVIII. yüzyıllarda ise padişahlar, başta Ayasofya olmak üzere Beyazıt, Süleymaniye, Sultanahmet, Eyüpsultan gibi İstanbul'un selatin camilerinde Cuma namazını kılarlardı. Osmanlı padişahlarının Cuma namazı ve selamlığını ifa etmelerinde Ayasofya'nın çok önemli bir yeri vardır. Bu anlayış ve uygulamada Ayasofya'nın fethin sembolü olması, Fatih'in fetih sonrasında ilk Cuma namazını burada kılması ve mekân olarak da Topkapı Sarayı'na yakınlığı önemli rol oynamıştır. Padişahların Cuma namazı ve selamlığında Eyüp Camii'nin de önemli bir yeri vardır. Padişahlar genellikle buraya kara yoluyla at üzerinde giderler Haliç'ten kayıkla da saraya dönerlerdi.

XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren bu camilerin dışında Karaköy'den başlayarak sahil boyunca başta Tophane, Kılıç Ali Paşa, Nusretiye, Fındıklı Molla Çelebi, Dolmabahçe, Beşiktaş Sinan Paşa, Ortaköy Mecidiye,

1- III. Murad, Topkapı Sarayı'ndan Ayasofya Camii'ne Cuma namazına giderken (Nâdirî Divânî)

Yıldız Hamidiye; Üsküdar'da ise Mihrimah Sultan, Atik Valide, İskele Valide Sultan, Ayazma ve Selimiye olmak üzere çeşitli camilere gittikleri bilinmektedir.

* İstanbul Medipol Üniversitesi

2- Osmanlı sultanlarının Ayasofya Camii'nde namazlarını kıldıkları hünkâr mahfili

Padişahların cuma günü saraydan çıkıp tekrar saraya dönünceye kadar gerek yol boyunca gerekse uğradıkları yerlerde oldukça ilgi çekici merasimler ve hadiseler cereyan ederdi. Teşrifat mecmualarında bu merasimler ayrıntılı olarak kaydedilirken Osmanlı kroniklerinde de meydana gelen olaylar hakkında bilgi verilmektedir.

Cuma selamlığı sırasında ilmî, askerî ve mülkî erkân üniforma ve resmî kıyafetleriyle hazır bulunurlar, merasime iştirak ederlerdi. Cuma ve bayram günleri padişahın camiye gideceği yollardaki bozukluklar kum dökülerek düzeltilirdi. Padişahların uzak camilere gidiş ve gelişlerinde devlet erkânı teker teker hükümdara yaklaşıp devlet meselelerini görüşüp müzakere ederlerdi.

III. Mehmed at üzerinde 17 Şubat 1595 Cuma günü “âyin ve üslûb-ı kadîmî-i selâtîn-i Âl-i Osmân üzere” Cuma namazı için Süleymaniye Camii’ne giderken ve dönüşünde devlet erkânı kendisine yaklaşıp memleket meselelerini görüşmüşlerdi. Dönemin Osmanlı tarihçisi Mustafa Selânîkî, III. Murad zamanında bu tür bir devlet geleneğinin tatbik edilmemiş olduğundan acı şekilde yakınmaktadır. Yine III. Mehmed, Ocak 1596’da devlet erkânı ile Süleymaniye Camii’ne Cuma namazı için giderken devlet erkânı kıdemlerine göre at üzerindeki padişaha birer birer yaklaşıp ordunun seferi ve ihtiyaçlarıyla ilgili meseleleri müzakere etmişti.¹

Cuma selamlığına gidiş ve dönüşte yol emniyetini ve ihtiyaçların karşılanması görevini yeniçeri ağası ve emrindeki yeniçeriler yapardı. Yeniçeri ağası askerle ilgili bazı önemli meseleleri Cuma selamlığı sırasında veya sonrasında padişaha iletebilirdi. Yabancı devlet erkânı da selamlığı ilgiyle takip ederdi. Padişahların mazeretleri ileri sürerek veya saray halkından bazılarının tesirinde kalarak zaman zaman Cuma selamlığına çıkmamaları III. Murad örneğinde olduğu gibi, ağır tenkitlere sebep olurdu. Padişahın Cuma selamlığına at üzerinde gitmesi de bir gelenektir. Ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren araba ile gitme âdeti ortaya çıkmış, II. Abdülhamid devrinde bu usul iyice yerleşmiştir.

İstanbul’da Cuma selamlığıyla ilgili olarak üzerinde durulması gereken en önemli husus şüphesiz halkın dilek ve şikâyetlerini şifahi veya yazılı olarak bizzat hükümdara ulaştırmasıdır. Nitekim İslam amme hukukunda halkın devlet başkanına ulaşabilmesi, şikâyet ve dileklerini doğrudan ona anlatabilmesi, hükümdar-tebaa münasebetleri açısından oldukça önemli bir konuyu teşkil etmiştir. Asr-ı Saadet’te Hz. Peygamber’le rahatça görüşülebilmesi daha sonraki Müslüman hükümdarlar için ideal bir örnek olmuş, ancak zamanla emniyet gerekçesiyle devlet başkanlarının sıkı koruma altına alınması, halkla olan münasebetlerinde bazı kısıtlamalara yol açmıştır. Dolayısıyla halkın hükümdarı görebilmesi, şikâyet ve isteklerini doğrudan ona iletebilmesi için Cuma ve bayram namazları, av partileri ve gezintiler birer vesile sayılmıştır.

XVII. yüzyıl müelliflerinden Koçi Bey’in Sultan İbrahim’e sunduğu risalesinde bu konuda açık ifadeler yer almaktadır. Burada halkın verdiği arzuhâllerin toplanması için kapıcılar kethüdasına padişahın emir vermesi, saraya döndükten sonra bunları birer birer okuması, sonra veziriazama yollayarak ona hitaben arzuhâl sunanları

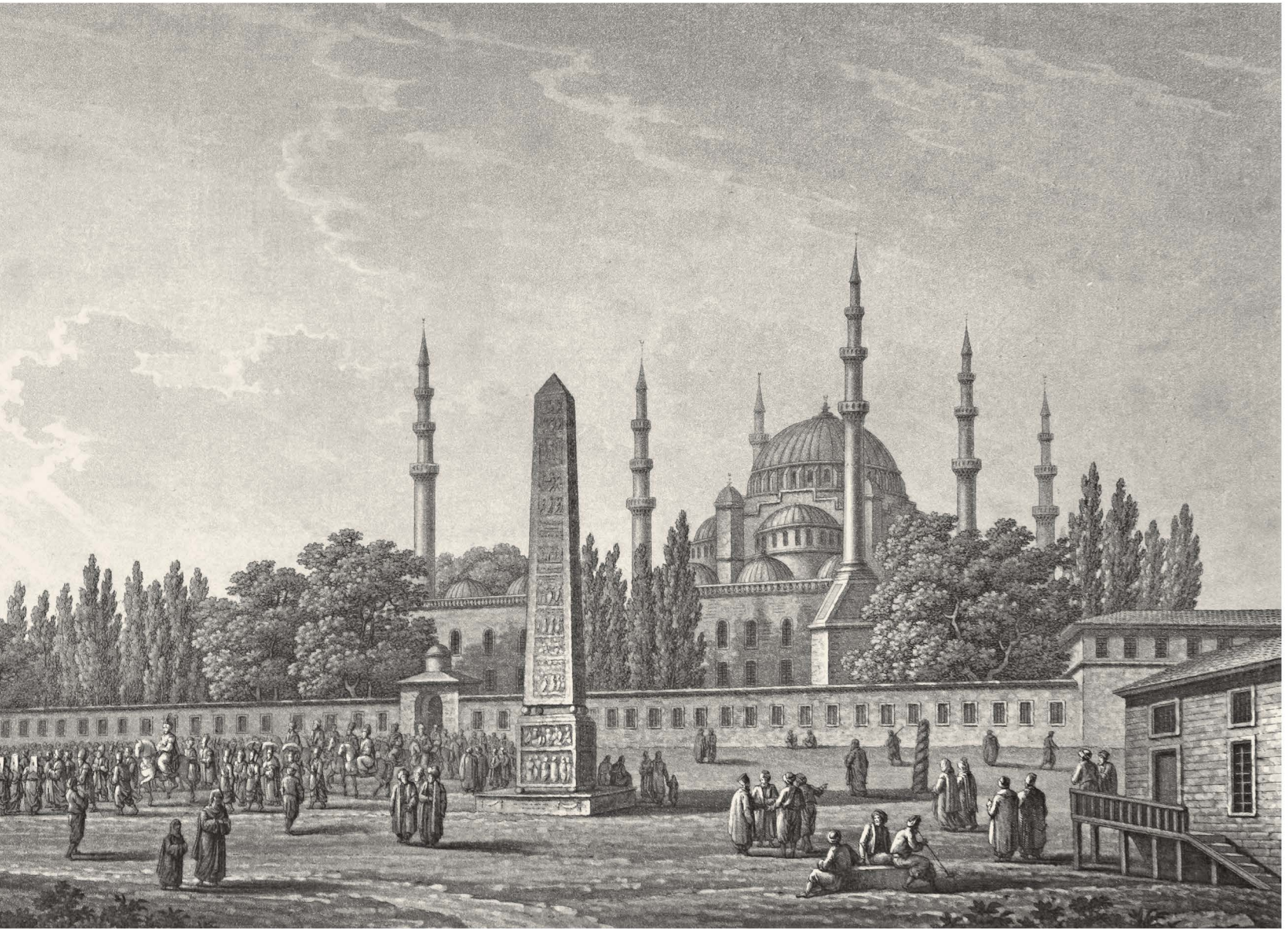
3- III. Selim’in Sultanahmet Camii’nden dönüşü (Pertusier)

buldurup davalarını dinlemesi için hatt-ı hümayun göndermesi gerektiği belirtilmektedir.² Cuma selamlığında padişaha sunulan arzuhâllerin gereğinin yapılmasından genellikle sadrazam sorumlu idi. Bu konudaki ihmal, padişahın sert tepkisine sebep olurdu.

Halkın genellikle şikâyeti idarenin bozukluğundan, uğradıkları mağduriyetlerdendi. 1550’lerde esir olarak Türkiye’de bulunan bir İspanyol, hatıralarında Divan-ı hümayunun veya kadıların verdiği hükümde haksızlığa uğradığına inanan kimselerin cuma gününü beklediklerini, padişahın camiye gidişi sırasında bir kamışın ucuna dilekçelerini bağlayarak güzergâh üzerinde durduklarını, hünkârın bu dilekçeleri aldığını ve haksızlık görürse bunları düzelttiğini belirtmektedir. İlki 1 Ocak

¹ Selânîkî, *Târih*, nşr. Mehmet İpşirli, Ankara 1999, s. 449, 469, 670, 708.

² Koçi Bey, *Risale*, haz. Zuhuri Danişman, Ankara 1985.

1574 tarihinde olmak üzere birçok defa II. Selim'in Cuma selamlığına şahit olan Alman din adamı Stephan Gerlach ise padişah ve çevresindekilerin ilgi çekici kıyafetlerini, halkın selamlığa gösterdiği alakayı anlatmaktadır:

1 Ocak 1574 günü Türk hükümdarı at üstünde camiye gitti. Beline takılı kılıcı ve atın üzengisi som altındandı ve birçok mücevherle bezenmişti. Dizlikleri de altın kaplama ve onların altındaki ayakkabıları da mücevherlerle süslüydü. Başında beyaz bir sarık ve üzerinde sırmalı dokumadan bir giysi vardı. Atı da aynı biçimde altınla ve değerli taşlarla süslenmişti.

Gerlach, 1 Haziran 1576'daki gözlemini de şöyle aktarır:

Padişah sağında Mehmed Paşa (Sokullu) olduğu hâlde at üstünde Sultan Selim Camii'ne

gitti, dönüşünde ise sağında Piyale Paşa vardı. Hristiyanlar dilekçelerini sunmak istediler. Fakat yeniçeriler, kapıcılar ve başka görevliler onları padişaha yaklaştırmayıp oradan kovdular.³

Ayrıca iki sıra hâlinde bekleyen halkın Müslüman, Hristiyan ve Yahudilerden oluştuğunu ve "Bin yaşa, muzaffer ol!" diye temennada bulunduklarını belirten Gerlach, içlerinden bazılarının ellerinde arzuhâller olduğu hâlde padişahın kendi önlerinden geçmesini beklediklerini, padişah geçerken ellerindeki arzuhâlleri uzattıklarını, bunları solakların topladığını, Türk, Yahudi, Hristiyan herkesin bu Cuma selamlığını bir fırsat bildiğini kaydetmektedir. Yine Türkçe öğrenmek üzere İstanbul'a

³ Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü I*, ed. Kemal Beydilli, çev. T. Noyan, İstanbul 2007, s. 175, 359.

4- Sultan Abdülmecid'in Sultanahmet'teki selâmlık alayı (1840) (Speranza Fecir, İRSM, nr. 57)

gelen İsveçli diplomat Gustav Celsing, Eylül 1711'de Nevşehirli Damad İbrahim Paşa aleyhine düzenlediği şikâyetnameyi yeniçerileri aşarak o sırada camiye gitmekte olan III. Ahmed'e takdim etmişti. XIX. yüzyılda Charles C. Frankland da "Hükümdara Arzuhâl Sunma" başlığı altında aynı konuyu anlatmaktadır.

Halkın genellikle şikâyetçi olduğu sadrazam, yeniçeri ağası ve diğer üst seviyedeki yetkililer, zaman zaman belirli yerlere yerleştirdikleri adamları ile halkın Cuma selamlığında padişaha ulaşmasına engel oluyorlardı. Bu durumda halk, bütün çabalarına rağmen dilek ve şikâyetini hükümdara sunamazsa uzaktan bir paçavrayı veya hasır parçasını yakarak uzunca bir sopa üzerinde tutmak (hasır yakmak) suretiyle şikâyetleri olduğunu hükümdara gösterirdi; doğrudan hükümdara bağlı olan görevliler de bu kimselerin padişahla görüşmesini sağlardı. XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren Cuma selamlığında halkın arzuhâllerinin hükümdara ulaştırılmasında daha pratik bir yol benimsenmiştir. Camide saflar arasında dolaşan padişaha (saraya) bağlı görevliler arzuhâlleri toplar, "ma'rûzât-ı rikâbiye" adı altında bunların özetlerini sunar, hükümdarın bu husustaki iradelerini de not ederlerdi.

Cuma selamlıkları zaman zaman padişahlara suikast yapmak veya olay çıkarmak isteyenler için de bir fırsat teşkil etmiştir. Nitekim 18 Ekim 1791 tarihinde III. Selim'e Ayasofya'da, 21 Temmuz 1905'te de II. Abdülhamid'e Hamidiye Camii'nde Cuma selamlığı sırasında başarısız suikast girişimlerinde bulunulmuştu.

Sultan II. Abdülhamid, Cuma selamlıkları konusunda en ayrıntılı bilgi sahibi olduğumuz padişahların birisidir. Padişah, 1876'da Dolmabahçe'de tahta cülusundan 1877'de Yıldız Sarayı'na geçinceye ve 1886'da Yıldız Hamidiye Camii'nin inşasına kadar Cuma namazlarını Beşiktaş Sinan Paşa, Dolmabahçe, Beşiktaş Şazeli Dergâhı, Teşvikiye Camii, Ortaköy Büyük Mecidiye gibi civardaki camilerde kılmış ve selamlık, resmî olarak buralarda icra edilmiştir. 1886'da Hamidiye Camii'nin inşasından sonra padişah bazı istisnalar dışında Cuma namazını Hamidiye Camii'nde kılmış ve namazın öncesinde ve sonrasında çok muhteşem merasimlerle Cuma selamlığı (Selamlık resm-i âlîsi) icra edilmiştir.

Bu dönemdeki Selamlık resm-i âlîsinin başta inzibat ve güvenlik olmak üzere, merasimlerin icrası, yabancı sefir ve ziyaretçilerin ilgisi ve selamlığa katılımı, bütün bunların devletin ihtişamı ve saltanatın meşruiyetine neler kazandırdığı gibi üzerinde durulmaya değer bazı yönleri bulunmaktadır. Sultan II. Abdülhamid zamanındaki Selamlık resm-i âlîsini, hanedan ve saray

5- Sultan Abdülmecid'in Beylerbeyi'ndeki Hamid-i Evvel (I. Abdülhamid) Camii'ne Cuma namazına gelişi (TSM, Resim Galerisi, nr. 17-616)

mensubu ve görevlisi bazı kimselerin ufak farklılıklarla birbirine benzer biçimde naklettikleri bilinmektedir. Mesela bu merasimden bizzat sorumlu olan Mabeyn-i Hümayun Başkâtibi Tahsin Paşa (ö. 1910) selamlıklara bizzat defalarca katılmıştır.⁴ Ayrıca selamlığın adap ve erkânı hakkında derin bilgiye sahip olan padişahın kızı Ayşe Sultan'ın (d. 1886-ö. 1960) hatıralarında naklettiği gözlemler bu konuda en güvenilir bilgilerdir.

II. Abdülhamid döneminde Hamidiye Camii'ndeki Cuma selamlıklarının icrası ve ihtişamı hakkında en dikkate değer değerlendirmeleri Avrupa sefirleri ve sefaret mensupları yapmışlardır. Bunlar içerisinde bazen ön yargılı ve icra edilen merasimleri yanlış yorumlayanlar olmakla birlikte, bazı incelikleri fark edenler de görülmektedir. Pek çok örneği olmakla birlikte bu konuda iyi bir gözlemci olarak 1893'te İngiliz sefaretindeki oğullarını ziyarete gelen ve II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti üzerine kitap yazan İngiliz milletvekili Max Müller'in eşi Bayan Max Müller'in gözlemleri ve selamlık sırasında yakaladığı ayrıntılar önemlidir. Yazar,

tanıdık olduğu bu parlak merasimde büyük bir zenginlik arz eden serpuşlarıyla erkek ve kadın, katılan herkesin başlarının kapalı olduğunu, erkekler dışında çocuklarının ellerinden tutarak bu merasime beyaz başörtüleriyle katılan çok sayıda orta hâlli ve fakir kadınların da bulunduğunu etraflıca tasvir etmektedir. Ayrıca saraya mensup kadınların arabalarla gelip selamlığa katılmasını hayretle anlatmaktadır. Görevlilerin tutmuş olduğu alkışın, İngilizlerin kulak çınlatan alkışlarından, İsveç'in "Rah Rah"ından, Almanların "Hoch"undan, İtalyanların "Viva"sından çok farklı ve samimi olduğunu belirtmektedir. Göz kamaştırıcı kıyafetler içinde çok sayıdaki asker ve diğer merasim erbabının yerlerini aldıktan sonra padişahın Yıldız Sarayı'ndan çıkışını, kendilerinin bulunduğu seyir köşkünün önünden geçerken başını onlara doğru vakarlı bir şekilde çevirmesini, cami avlusuna girdikten sonra altı atla çekilen arabasından inmesini ve namaz kılacağı mahfele çıkışını çok canlı bir şekilde nakletmektedir.⁵

Sultan II. Abdülhamid, Cuma selamlıklarında

4 Tahsin Paşa, *Abdülhamid'in Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1931, s. 19 vd.

5 Mrs. Max Müller, *İstanbul'dan Mektuplar*, çev. Afife Buğra, İstanbul 1978, s. 37-46.

6- Sultan II. Abdülhamid'in Cuma Selamlığı için Yıldız Camii'ne gidişi

gerek inzibat gerekse teşrifat konusundaki tertibatın eksiksiz olmasına büyük önem vermekte, hazırlıkların tamam olduğunu bizzat Mabeyn Başkâtibi bildirdikten sonra merasim başlamakta idi. Mutat olarak cumartesi günü ise “Selamlık resm-i âlîsi”nin etraflı ve anlamlı bir şekilde birinci haber olarak *Takvim-i Vekâyî*'den verilmesine itina gösterilirdi. Sultan II. Abdülhamid'in 33 yıllık saltanatı süresince herhangi bir fasılaya uğramadan yaklaşık 1.600 kere icra edilen bu merasim sırasında birçok hoş, nadiren de nahoş hadiseler yaşanmıştır. Osmanlı döneminde son selamlık 29 Şubat 1924'te Halife Abdülmecid Efendi'nin Cuma selamlığı olmuştur.⁶

Cuma selamlıkları sadece dinî yönüyle değil, siyasi, hukuki, sosyal ve kültürel boyutlarıyla da büyük önem taşımaktadır. Hükümdar-halk bütünleşmesini

sağlayan, siyaset etmede, halkın şikâyetlerini tespit ve çözümünde çok önemli rol oynayan Cuma selamlıkları İstanbul'un şehir tarihi açısından da ayrı bir ehemmiyete haizdir. Padişah, bu Cuma selamlıklarıyla hükümdarın imajı ve ülkenin kalbi mesabesindeki İstanbul'un çeşitli semtlerini görme ve İstanbul'un problemlerini doğrudan şehirliden öğrenme imkânını bulmakta ve çözümler üretmektedir. Ayrıca bu selamlıklar münasebetiyle şehir hareketli ve haftanın diğer günlerinden çok daha renkli ve etkili bir gün yaşamaktadır.

6 Cuma selamlığı hakkında geniş bilgi ve bibliyografya için bkz. Mehmet İpşirli, “Osmanlılarda Cuma Selamlığı”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 459-471; Mehmet İpşirli, “Sultan II. Abdülhamid'in Merasimleri/ The Ceremonies of Sultan Abdülhamid II”, *II. Abdülhamid: Modernleşme Sürecinde İstanbul*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2010, s. 136-146.